

TÜRKLERDE ÖLÜM ANLAYIŞININ ÇAĞDAŞ TÜRK RESMİNDE GÖSTERGEBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Ahmet Hakan YILMAZ¹

ÖZET

Ölüm anlayışının temelinde, toplumun sahip olduğu inanç sistemi yer almaktadır. Bu nedenle ölümün sanattaki yerini görebilmek için öncelikle tanımını, dinlerdeki ve felsefedeki yerini, ayrıca çağlar boyunca yüklendiği anlamları bilmek gereklidir. Tüm kavramlarla birlikte ölüm ve sanat ilişkisi kapsamında üretilen sanat eserlerinden örnekleri incelenerek, ölüm anlayışının, çalışmanın temelini oluşturan sanatçılara etkisini belirlemek ve çağdaş Türk resminde Türklerde ölüm anlayışına bağlı gelişen sembol ya da imgelerin göstergibilimsel açıdan incelenmesi gerekmektedir. Bu göstergelerin incelenmesinde ölüm temasının sanatçıların bilinçaltının içsel bir şekilde dışavurumunun olup olmadığı ya da özgün bir bilinçle ele alınıp alınmadığının araştırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda birçok çağdaş Türk sanatçısının resimleri incelenmiş, literatür taraması, eser analizi ve röportaj yöntemiyle sonuca varılmıştır. Buna göre; kimi sanatçıların ölüm anlayışına ait sembol ya da imgeleri bir bilinç dahilinde ele aldıkları, kim sanatçıların ise plastik açıdan biçim ve form kaygısı ile yaklaştıkları tespit edilmiştir. Çağdaş Türk resmi ve ölüm anlayışı ile olan etkileşimlerine yönelik tespitlerde, ölüm anlayışına ait imge ve sembollerin, gerek biçim olarak, gerek plastik bir ifade unsuru olarak kullanılmasıyla sanatçıların bu kavram ve kültürlerden beslendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk resmi, sanat, ölüm, sembol, göstergibilim.

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölüm Başkanlığı, Çanakkale, manasmeram(at)hotmail.com

A SEMIOTIC EXAMINATION OF TURKISH PEOPLE'S CONCEPT OF DEATH IN MODERN TURKISH PAINTING

ABSTRACT

The concept of death is based on the belief system of societies. Therefore, the definition of death, its importance in religion and philosophy and the meanings attributed to it throughout the centuries should be known to understand its place in the arts. To examine examples of artworks that concern the relationship between death and art relationship along with all concepts, to determine the effect of the concept of death on the artists in the study and to do a semiotic analysis of the symbols and imageries developed in modern Turkish painting based on Turkish people's concept of death. The analysis of these signs also examined the concept of death as an inner expression of artists' subconscious and its depiction as an original awareness. Thus, many modern Turkish artists' paintings were examined, and methods such as literature review, artwork analysis and interview were used to draw conclusions. The study found that some artists embraced symbols or imageries relating to the concept of death in a conscious manner, while other artists approached the concept of death as a plastic aspect by taking style and form into consideration. The study found that the interaction between modern Turkish painting and the concept of death led artists to sustain their work with this concepts and cultures by using imageries and symbols relating to it as a form or an element of plastic expression..

Keywords: Turkish painting, art, death, symbols, semiotics.

Yılmaz, Ahmet Hakan. "Türklerde Ölüm Anlayışının Çağdaş Türk Resminde Göstergebilimsel Açdan İncelenmesi". *idil* 5.20 (2016): 249-274.

Yılmaz, A. H. (2016). Türklerde Ölüm Anlayışının Çağdaş Türk Resminde Göstergebilimsel Açdan İncelenmesi. *idil*, 5 (20), s.249-274.

GİRİŞ

Ölüm kavramının insanın varlık bulmasından günümüze kadar üzerinde düşünülmeye, farklı anlam ve ifadelerle anlaşılmaya çalışılan bir konu olduğu bilinmektedir. Ölüm karşısında her ne kadar çaresiz kalınmışsa da bazen ölüm için önlemler alınmış, bazen de bir kavuşma ya da kurtuluş olarak algılanmıştır. Yaşayan insanın ölümü kavrayışı, ölüm karşısındaki duruşu ve ölümü adlandırmada izlediği tasvirler ile ölen ve ardında bıraktığı insanlar arasındaki ilişkiler bir takım tören ve ritüellerle sürüp giden yeni kavramların, imge ve sembollerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Temelinde, toplumun sahip olduğu inanç sisteminin yer aldığı ölüm anlayışına bağlı olarak ölüm, ilkel topluluk ve uygarlıklarda farklı anlamlar kazanırken, semavi dinlerde, diğer dünyaya geçiş yolu olarak algılanır. Ölümün bir son olmadığı tam tersi ebedi hayatın başlangıcı olduğu inancı hâkimdir. Felsefe alanında ise ölüm için birçok düşüncenin ortaya atıldığı görülmektedir.

Türklerde ise ölüm her zaman yaşamla birlikte ele alınmış, ölümün bir yok oluş değil yaşamın devamı, bir yer değiştirme olarak algılandığı görülmüştür. Bu o kadar kabul görmüş bir düşüncedir ki, ölüm adlandırmalarda bile kök olarak aynı kaynaktan beslenmektedir. Türklerin geçmişten günümüze dek sahip oldukları ölüm anlayışlarının ve eski ritüellerin günümüz Türk toplumlarında, kısmen değiştirilerek ya da benzer şekilde uygulandığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni, sosyal değişmeye ve farklı inanç sistemleri altına girilmesine karşın, kültürel alışkanlık haline gelmiş inançsal uygulamaların, dolaylı ya da dolaysız nedenlere bağlı olarak kalıcı olmasıdır.

Türklerde ölüm anlayışının tarihi seyri dikkate alındığında Türk resim sanatının oluşumunda da büyük oranda etkisi vardır. Türk resminin gelişimi için 19. yüzyılın ikinci yarısı bir dönüm noktasıdır denilebilir. Günümüz etkin kavram ve kuramlarının önemli bir kısmının alt yapısının o yıllarda oluştuğu bilinmektedir. Türk resim sanatının geçmişine bakıldığında, non-figüratif resim kaynağı olan arabesklerin, mimariye ve yan biçimlerine uygulanan yazıların, taş adeta bir nakış gibi sabırla işlenerek, maharet ve estetik kokan eserlerin tümünün çağdaş Türk resim sanatımızda bir alt yapı niteliği taşıdığı görülebilmektedir (Alakuş, 1997:66).

Buradan hareketle 1980'lere kadar birçok ressam tarafından kullanılan millî ve dini içerikli sembol ve imgelerin, 1980'den sonra daha bilinçli bir ivme kazanarak salt plastik bir öge olmaktan çıkıp felsefi bir altyapının plastik dışavurumu olarak kendini gösterdiği ifade edilebilir. Türk sanatında ölüm anlayışının yansıması 1980 yılına kadar birçok sanatçının eserlerinde kendini göstermekle birlikte 1980'den sonra da birçok Türk sanatçısı için ilham kaynağı olmuştur denilebilir. Modernleşme sürecindeki gelişmeler içerisinde, sanatçıların içsel dışavurumları, ürettikleri sanat

eserlerinde, imge ve sembollerde açıkça gözlemlenmektedir. Bu sembollerin neler olduğu ve bunların göstergebilim açısından hangi anlamlar içerdiği, Türklerde ölüm anlayışına bağlı ölümü kavrayışın Türk sanatçıların sanatı yaratma süreçlerine ne gibi etkilerinin olduğu, sanatçıların eserlerinde oluşturdukları imge ve kompozisyonlara etkisinin ne olduğu ve buna bağlı imgeleri kullanmanın aynı düşünceden etkilendiği anlamına gelip gelmediği bu çalışmanın ana problemini teşkil etmektedir.

Çalışma, bu problemler çerçevesinde Türklerde ölüm anlayışının çağdaş Türk resim sanatına yansımaları ile ölüm temasını işleyen sanatçıların belirlenmesi, eserlerinde var olan sembollerin tespit edilmesi ve tanımlanması, aynı anlayışın ve buna bağlı gelişen eserlerin plastik ve göstergebilimsel açıdan değerlendirilmesi, eserlere temel olabilecek ölüm anlayışına etki eden yönleri ile birlikte örnekler ışığında incelenmesi amacı etrafında şekillendirilmiştir.

Göstergebilim, sanatın görsel dili içerisinde bir sembolün ne tür anlamlar içerdiğini incelemekte, gizemli ve ikinci dereceden çağrışımlar yapan yan anlamlarını ortaya çıkarmaktadır. Çağdaş Türk resminde yer alan sembollere göstergebilim açısından bakıldığında, Türklerde ölüm anlayışı ve yansıdığı eserlere ait örneklerin biçimsellikleri, sanatsal içerikleri ile toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki ilişkiler incelenerek esere ait daha derin, daha içerikli bilgiler ve veriler elde edilmiş olacaktır. Bu nedenle Türk resminde yer alan sembollerin, düz ve yan anlamlarının incelenerek, göstergebilimsel açıdan çözümlenmesi, imge ve sembollerin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

Yeni bir yüzyılda eserlerimize hak ettiği değeri vermenin ve anlamını gelecekle yeniden tanıstırarak, geleceğe geçmişteki verileri doğru iletmenin yolu onları her yönden tam olarak tanıyabilmekten geçmektedir. Böylece bu eserler salt görsel zenginlikle kalmayıp aynı zamanda içerikleri ile de yaratıldıkları dönemin sanatı, sosyal, kültürel ve ekonomik koşulları hakkında elçilik görevi yapacaklardır.

Konunun çağdaş Türk sanatının ölüm temasını işlemiş yegâne örnekleriyle zengin bir araştırmaya imkân verdiği görülmektedir. Bu nedenle çalışma, Anadolu insanının inanç temellerini oluşturan etkenlerden birisi olan ölüm anlayışının günümüz Türk resim sanatına ve estetiğine yansımalarının olup olmadığı, olmuş ise ne şekilde olduğunu göstermesi, Türk resminin gelişim sürecini nasıl etkilediği ve sanatçıların eserlerine ne şekilde yansıdığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Türklerde ölüm anlayışı ve etkileri çağdaş Türk resminin gelişim sürecinde ulusal ve yerel motiflere yönelen Türk ressamı için çıkış noktalarından birisi olarak

kabul edilmektedir. 1940'lı yıllarda Anadolu'yu gezen Türk ressamaları, halı, kilim ve folklorik öğeler gibi konuların yanı sıra ölüm anlayışı çerçevesinde gelişen imge ve sembolleri de eserlerinde kullanmasıyla bilinmektedir. Bu bakımdan 1980'li yıllarla beraber ölüm anlayışına bağlı imge ve sembolleri, salt plastik bir ifade unsuru olarak eserlerinde kullanmalarında, başlangıcından günümüze kadar Anadolu'da hâkim olan ölüm anlayışının etkisi vardır denilebilir.

Ölüm konusunun Türk sanat tarihi sürecinde birçok sanatçı tarafından farklı anlayışlarla betimlenmiş oldukları görülür. Ele alınan bölümlerde, ölümü tüm yanlarıyla çözümlemek bu çalışmanın amacını ve sınırlılıklarını aşmaktadır. Bu nedenle alana ilişkin sınırlı sayıda sanatçı örnekleri incelenmiş, sanatçıların en çok bilinen yapıtlarına yer vermenin uygun olacağı düşünülmüştür. Çağdaş Türk sanatının Ölüm temasına ait imge ve semboller içeren seçili çalışmalarının incelenmesiyle sınırlı tutulan çalışmada nitel araştırma tekniğinden faydalanılmıştır.

Çağdaş Türk sanatında ölüm anlayışının imge ve semboller bakımından resimlere etkisini araştıran çalışmada, nitel verileri elde edebilmek için araştırma sürecinde doküman inceleme, ölüm anlayışı ve göstergebilim ile ilgili literatür taraması yapılmış, ayrıca araştırma kapsamında olan çağdaş Türk sanatçıların yapmış oldukları resimler incelenmiştir. Bununla birlikte Çağdaş Türk sanatında ölüm temasını işleyen sanatçıların çeşitli koleksiyonlarda ve kataloglarda bulunan resimlerine ulaşılarak, çeşitli yayın organlarında yayınlanmış makaleler, eser analizleri ve röportajlar değerlendirilerek, göstergebilimsel açıdan sonuca gidilmiştir.

Çağdaş Türk Resmi ve ölüm anlayışı ile olan etkileşimlerine yönelik tespitlerde, ölüm anlayışına ait imge ve sembollerin gerek biçim olarak, gerek plastik bir ifade unsuru olarak kullanılmasıyla sanatçıların bu kavram ve kültürlerden beslendiği belirlenen araştırmanın birinci bölümünde, probleme ait tanım ve kavramların yanında Türklerde ölüm anlayışı ele alınmış, bu anlayışa bağlı gelişen ritüellerle birlikte anlayışın sembol ve imgeye dönüşümüne yer verilmiştir. İslamiyet öncesi ve İslamiyet'in etkisiyle gelişen ölüm anlayışının günümüzdeki yansımaları üzerinde durulmuş, yaşayan sembol ve imgelere ait bilgiler aktarılmıştır.

İkinci bölümde göstergebilimin tanımı, kavram ve çerçevesi belirtilmiş, tarihçesi ve bağlantıları ile göstergebilim sanat ilişkisi içerisinde sanat eseri inceleme, kuramsal ve kavramsal problemleri ele alınarak, Ölümü adlandırmada göstergebilimsel yöntem ele alınmış ve ölüm imgesinin göstergeye dönüşümüne ile ayrıca ölüm anlayışının ölüm teması çerçevesinde Türk sanatında sembol olarak kullanımına yer verilmiş, bu anlamda kullanılan semboller sınıflandırılarak sanatçı ve eserler hakkında bilgilere değinilmiştir. Yine bu bölümde Türklerde Ölüm anlayışının Çağdaş Türk sanatında ele alınışı ve göstergeye dönüşümü bulgular dahilinde

incelenmiş, sanatçıların eserlerindeki imge ve sembollerin göstergebilim açısından çözümlemeleri yapılmış, son bölümünde ise araştırmanın tüm verileri değerlendirilerek, elde edilen sonuçlara göre çeşitli öneriler getirilmiştir.

I. ÖLÜM TANIMLARI VE TÜRKLERDE ÖLÜM ANLAYIŞINA BAĞLI RİTÜELLER

İnsanın varlık bulmasından günümüze kadar üzerinde farklı anlam ve ifadelerle anlaşılmaya çalışılan ölüm olgusu, esas olarak yaşamın zıddı mı yoksa yaşamın bir parçası mı sorularında şekillenmiştir. Bilimsel olarak yeterli bir tanımın ancak 19. yüzyılın başlarında yapılabilmiş olması insanın ölüm karşısında ne kadar çaresiz olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Bu nedendir ki bazen ölüm için önlemler alınmış, bazen de bir kavuşma ya da kurtuluş olarak algılanmıştır. Burada en büyük problemin bir geride kalan olarak ölümü bekleyen insanın yalnızca bir kez ölümle karşılaşması ve bu olayı tasvir edebilecek zamandan yada yaşamdan yoksun olarak kalması ile ölümün doğrudan tecrübe edilemeyen bir fenomen oluşu görülmektedir.

Yaşayan insanın ölümü kavrayışı, ölüm karşısındaki duruşu ve ölümü adlandırmada izlediği tasvirler ile ölen ve ardında bıraktığı insanlar arasındaki ilişkiler bir takım merasimlerle sürüp giden yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olur. İnsanın ölüm karşısındaki duruşu, çaresizliği ve kaygısı psikolojik olarak değerlendirilebilirken, ölüme karşı geliştirdiği bir takım inanışlar dini ve sosyolojik olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan birçok farklı disiplin ve alanın ilgi odağı olmuş ölüm kavramı, yeni araştırmalar ve tanımlarla karşımıza çıkmaktadır.

Ölüm, canlı varlıklarda ki yaşamsal görevlerin bir daha yinelenmemek üzere sona ermesi olarak kabul edilir. Maddi olarak canlı organizmaların yeni molekül ve hücreler üreterek kendilerini yenileme yeteneklerinin ortadan kalkması veya yaşamsal merkezlerden birinin (kalp, beyin gibi) veya birkaçının ya da hepsinin işlevini yitirmesi sonucu yaşamın sona ermesidir (Karaca, 2000:86).

Ölüm olgusu dine, bilime ve sanata konu olduğu gibi, insanı ele alan her türlü zihinsel faaliyette de yerini almıştır. Bu nedenle felsefe içinde en önemli konulardan birisi olmuştur. Ölümün bir son mu olduğu ya da öldükten sonra bir şekilde hayatın devam edip etmeyeceği sorusu nerdeyse bütün filozofları meşgul etmiş, felsefe tarihi boyunca ölüm meselesine değişik açılardan temas etmelerine

neden olmuştur. Bununla birlikte pek azı ölümü bütün yönleriyle ele almış ve ölüm üzerine sistematik bir felsefe geliştirmiştir (Güçlü ve Uzun, 2003:1090).

Ölüm olgusunu ele alan filozoflardan ilki Sokrates'tir. Ona göre ölüm ruhun bedenden ayrılması ve tüm insanlar için bir nimettir. Eflatun ise “felsefe, ölüm için alıştırma yapmaktan, ölmeye hazırlanmaktan başka bir şey değildir” demektedir (Cevizci, 1989:14). Epikürçülerin maddeci anlayışında ölümden korkulmamalı, unutulmamalı ve yaşama sarılmalıdır. Epikürçülerlerin aksine Stoacılar göre ölüm, hayatın en önemli olayı olarak kabul edilir. Onlara göre dünya bir bütün olup ruhu olan canlı bir yapıdır. İnsanlarda bu bütüncül yapının birer parçasıdır (Aster,1941:186-187). Ölüme ilgisi ile ölümlle en fazla içli dışlı olan ekzistansiyalist filozoflar her insanın ölüm ve hayatın anlamı ile ilgili bir takım sıkıntıları olduğuna inanırlar (Magill,1971:59).

Varoluşculuk hareketinin başlangıcı, ölüm ve ölüme karşı duyulan korku ve endişe üzerine yazılan yazılara dayanırken, Hümanistlere göre ölüm, sonlu varlıkların kaçınılmaz kaderidir ve er ya da geç gerçekleşecektir (Morgenthau,1980:24). Ölü ruhlarıyla iletişimin belirli şartlar dahilinde mümkün olabileceğini düşünen spiritüalistler ruhu maddeden tamamen ayırarak, ruhun cesede canlı ve bilinçli görünümünü veren ayrı bir varlık olarak görürler (Onbulak, 1975:23-25). İdealizme göre ise gerçek olan ruhtur. Evrende empirik düzeni hâkim kılan kurallar, ruha uygulanamazlar. Ölüm korkusunu yenmek ruhu öncelikte tutmak ve ruhta hayat bulmaktır (Leep, 1968:73). Psikoanalistlere göre insan temel olarak iki eğilim taşımaktadır. Yaşama içgüdüğü ve ölüm içgüdüğü. Yaşama eğilimi cinsel içgüdüğü içerir, ölüm ise yıkıcı, yok edici eğilimleri barındırır. Bu görüşe göre kendisini cansız varlık durumuna döndüren ölüm içgüdüğüyle yaşamasına rağmen her insan bilinç dışında kendi öz benliğinin ölümsüz olduğuna inanır ve ölüme karşı güçlü bir tepki verir. Bu olguya karşı yeterince bilgi sahibi olmayan kişide tutucu davranışlar ortaya çıkar ve ölümü, ölümün gerekliliğini kavrayamaz (Freud, 1999: 25).

Çağdaş felsefede ölüm olgusunun yeterli ölçüde önemli bir yer tutmadığı görülmektedir. Modern çağda ölüm olgusunu ancak varoluşçu filozoflar, sanatçılar ya da edebiyatçıların ele aldığı bilinmektedir (Malpas ve Solomon, 2006:15). Modern felsefede ölüm yadsınılmış, mekan ve zaman olarak hayatın dışına itilmiştir. Bunda ölümün varoluşsal bir iç arayışın konusu olmak yerine bilimin sıradan bir konusu olmasının rolü büyüktür. Bir öte dünyanın olmadığı varsayımına dayanarak, aynı zamanda tanrıların insanlar üzerinde ki etkilerinden ve dinden kurtulma da yol gösterici bir felsefe olan Epikuros felsefesinin modern çağı da etkilediği bilinmektedir (Solomon, 2006:309). Tanrıya karşı bir özgürlük projesi olarak kabul edilen öte dünyanın reddi ile geri plana itilen ölüm, modern felsefenin bütün isteksizliğine

rağmen, geçtiğimiz yüzyılda yaşanan iki büyük savaş nedeni ile kendisini düşünce ve sanat alanında yeniden göstermiştir (Schaerez,1953:6).

Ölüm olgusu Felsefi kavramaların yanında dinler içerisinde de önemli yer tutmuştur. Dinler ölümsüzlük kavramına ve ölümden sonraki hayat düşüncesine ayrı bir önem verirler. Bu nedenle ölüm sonrası hayatla ilgili kavram ve düşünceler, daima dinlerin ilgi alanı içinde olmuştur. Çünkü dinler, getirdikleri ahiret inançlarıyla, insanoğlunun ölüm korkusuna ve ölümsüz olma isteğine cevap vermeye çalışırlar (Küçük ve Tümer, 1997:57).

Milli ve dini olmak üzere birçok dinlerin ölüm anlayışları, ruhun yeniden doğuşu, sonsuzluğu ya da öte dünya ya geçişi şeklinde belirmektedir. Buna göre; Hinduizm’de ölüm bir son değildir. Onlar beden ölüp, ruhların ölmediği ve ruhların farklı bedenlerde hayatlarını sürdürdüğüne inanılan reenkarnasyon inancına sahiptirler. Budizm’de de reenkarnasyon inancı bulunmaktadır. Budizm’e göre ölüm, farklı bedenlerde yeniden dünyaya gelişin başlangıcı sayılmaktadır (Karaca, 2000:51). Zerdüştlük’te de ölüm bir son olarak kabul edilmeyip, kendisine hazırlanılan bir ölüm ötesi hayat vardır (Sarıkçıoğlu, 1999:111).

İlahi dinlerde ölüm ötesi hayat, reenkarnasyona dayalı inancının gereği olan hayattan farklıdır. Batını dinlerde bu inançla ruhun farklı canlılarda ve bedenlerde yeniden hayat bulması birçok dirilişi işaret ederken, ilahi dinlerde yalnızca tek bir diriliş vardır. Yahudilik’te ölüm korkunç bir şekilde, kaçınılmaz olarak algılanmıştır. Öyle ki hiç bir insan ölümün umumiliğinden kurtulamaz. Yahudi inancına göre hayatın ve ölümün kaynağı Tanrı’nın insana üflediği ruhtur (Karaca, 2000:53-54). Hristiyanlıkta da bazı mezhep farklılıkları olsa da, Kiliselerin nerdeyse tamamının kabul ettiği ölümlerin dirileceğine ve ölüm sonrası hayata iman vardır (Katar, 2009:35-82).

İlahi dinlerin sonuncusu olan İslamiyet’te ölüm ruhun bedenden ayrılması olarak görülerek, hayatın başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Topaloğlu, 2002:109-114). Kur’an-ı Kerim’de “Her nefis ölümü tadacaktır” ayetiyle mana bulan ölümle aynı zamanda ruha vurgu yapılır. Ruhun ölümü tadma hadisesinden bahsederek ölümü beden için bir son olarak ayırır (Ankebut:57).

Ölüm anlayışının ilkel toplumlarda ve ilk uygarlıklarda genellikle bir öte dünya miti etrafında şekillendiği görülürken İslamiyetin kabulünden önceki Türklerde bu anlayışın mitlerin yanında bir takım din inançları ve kültürle oluştuğu görülmektedir. Tarih boyunca Türkler, birçok sosyo-kültürel ve politik oluşumları ile dikkat çekmektedirler. Bu oluşumlar sonucu dini hayatları da, değişik toplumsal şartlarda etkileşime uğrayarak karmaşık bir hal almıştır. Bu nedenle taşıdıkları asli

unsurlar ile yeni çevrelere uyumun getirdiği başka dini unsurlar yan yana getirilerek, çift yönlü etkileşime girilmiştir (Günay, 1998: 515). Her ne kadar Türklerin Şamanist olduğu kabul edilse de kendi içlerinde dünya görüşleri farklılıklar gösterebilmektedir (İnan, 1995:1), Bazı araştırmacılar Türklerin inançları bakımından, Altay ve Yakut Şamanizmine kıyasla çok daha gelişmiş ve olgunlaşmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Eliade, Şamanizmi dinden daha çok bir sihir niteliğinde görür. Ona göre Şamanizm, bir bozkır-Türk inanç sistemi değildir. Ayrıca “yer-su” inancı ve tanrı ile de ilgisi bulunmamaktadır. Şamanizm Türkler de tabiata atfedilen kuvvetleri etkilemiş, bir bakıma din sağlamlığı kazanmıştır (Kafesoğlu, 2002: 300-302).

Şamanizmden başka Türkler arasında: Totemizm, Manihaizm, Budizm, Mazdaizm, Taoizm ve Lamaizm gibi dinlere ait inançlar belirmiş, ancak çeşitli nedenlerle kalıcı olamamıştır. Türkler arasında hayat bulan bazı dinlerde de Şamanizm’in etkileri kendisini göstermektedir.

Gök Tanrı dininde ise tanrı, inancın merkezinde yer alır. Araştırmacılar tarafından hemfikir olunan konu, bu dinin kaynağının, Asya Bozkırlarına bağlı olmasıdır. Nitekim bulunan bazı kitabelerde Gök Tanrı “Türk Tengri” si olarak bilinmekte, yaratıcı sıfatı ve hayatın her alanında ki etkisiyle o devirlerde milli bir tanrı olarak algılanmaktadır (Kafesoğlu, 2002: 308-309). Eski Türk dinlerin de ölüm olgusuna ait vurgular yine öte dünya anlayışı çerçevesinde gelişerek, buna bağlı ritüeller günümüze kadar değişik biçimlerde gelmiştir.

Türkler de ölüm her zaman yaşamla birlikte ele alınmış, ölümün bir yok oluş değil yaşamın devamı, bir yer değiştirme olarak algılandığı görülmüştür. Bu o kadar kabul görmüş bir düşüncedir ki ölüm adlandırmalarında bile kök olarak aynı kaynaktan beslenmektedir. Ölüm öl kökünden türetilmiştir. Öl, ıslak, yaş anlamına gelir (Kaşgarlı, 2012:456), (Yudahin, 1998:608). Bu anlamların her birinin su kaynaklı olması su yoluyla elde edilmesi, Ölmek fiilinin kök anlamının su olması, suyun da hayat anlamına gelmesi nedeniyle, ölümün anlamı hayat bulmak şeklinde ifade edilebilir. Bu nedenle Türkler için ölmek, yeni bir hayata geçmek şeklinde anlaşılmalıdır. Yine Türklerde ölüm terimi yerine kullanılan diğer adlandırmalara bakıldığında, ölümün bir yok oluş değil, dünya değiştirme olduğu görülür. Ölüm yerine kullanılan "kaybolmak", "yolunu kaybetmek", "kuş gibi uçtu" (Roux, 1999:157) gibi diğer kavramlar, iki dünya arasındaki geçişi işaret eder. Ayrıca yüksek seviyedeki insanlar için ölmek fiili yerine uç, uça-bar-mak, kergek bol fillerinin kullanıldığı bilinmektedir. Ölüm sonrası ruhun yaşamına devam ettiği inancı Eski Türklerin ölüm hakkında bir takım gelenek ve görenekler şekillendirmesine neden olmuştur. Eski Türklerle göre ölen yalnızca bedendir; ruhsal kişi ölümden sonra da öte dünyada varlığını sürdürmektedir. Eski Türklerde ki bu inanç Şamanizm’deki “ruhlarla irtibat kurulması” inancı ve ritüelleriyle birleşerek başka bir boyut kazanmaktadır. Ölünün öte dünyada hayat bulmasını sağlamak amacıyla ilgili birçok ritüel kanla ilişkili inançlara dayanmaktadır. Öyleki can kanda bulunmaktadır. Eski

Türklerde kırmızı toprak boya ritüeli, hayatın simgesi kabul edilerek kanı ifade etmiştir. Türkler dışında birçok toplumda da bu ritüel cesedin üzerine kırmızı toprak serpme olarak görülmektedir (Eliade, 2003a:23).

Eski Türkler "can"ı ifade ederken "kut" kelimesine de yer vermişlerdir. Canı ifade eden diğer terimler daha sonra bütün canlılarda,"tın", insanda "süne", canlı-cansız tüm varlıklarda ise " kut" adıyla kullanılmıştır. Buna göre "kut", diğer ifadelerden bambaşka anlam içerir. İnanişâ göre tüm bunların dışında başka bir ruh olarak kut konduğu varlığa bereket getirir (İnan, 1995:176).

Eski Türklerin ölüm anlayışında "alp" lik kavramının da önemli bir yeri olduğu dikkat çekmektedir. Orta Asya kültüründe alpin, ölümünden sonra ebedi ve onurlu biçimde göğe yükselmesi ve orada yaşam sürdürebilmesi için düşmanlarına karşı olan savaşlarında galip gelebilmesi gerekmektedir. Dünyada savaşta elde ettiği her şey diğer dünyada da onun malı olarak kabul edilir. Alp'in hayatında ona en yakın olan varlık atdır. Bu nedenle atların mezara konulduğu kabul edilir (Yücel, 2000:37-39). Eski Türk inanışlarına göre öte dünyaya ait mekân tasavvurları da oldukça dikkat çekmektedir. Şamanizm'de evrenin yapısı üç kat olarak belirlenmiştir. Bir çeşit delik olarak kabul edilen gökyüzü eksenî ile Gök, yeryüzü ve yeraltı birbirine bağlantılıdır. Bu eksen bir geçiş yolu olarak düşünülmüş, tanrıların yere inmesinde, Şamanların ve ölülerin göğe ya da yeraltına inmesinde bu eksen kullanılmıştır (Eliade, 2003b: 15). Sayısal ifadelerde farklılıklar olsa da Eski Türkler evrenin yapısını ifade ederken "göğün katları" kavramını kullanmışlardır. Şamanlarda ve Altay Türklerinin inançlarında yeryüzü, gök katlarının ve yeraltının etkisi altındadır. Bu katlar Batı Türklerinde yedi, Doğu Türklerinde dokuzdur (Candan, 2006:150).

Eski Türklerde Öte dünya inanışları çerçevesinde bir takım kültürlerin geliştiği görülmektedir. Bunlardan biri de Atalar Kültü inancıdır. Atalar Kültünün Türklerde yerleşmesinde Şamanizm ve esrime ritüelinin rolü büyüktür. Bu ritüellere göre, çeşitli törenlerde yaşayan insanlarla ölmüşler insanlar bir takım ilişkiler kurarlar. Böylelikle, ölen kişilerin de sosyal hayattaki etkinlikleri devam eder. Atalar kültü inancı, kudretli kişilerin öldükten sonra da ailelerini ve ait oldukları toplumları korumaya devam ettikleri esasına dayanır. Diğer bir inanç ise Mezar Kültü inancıdır. Mezarın ya da mezarlıkların varlığı ölümden sonraki hayata olan inancın bir kanıtı ve ifadesi olarak görülmektedir. Birçok inanışta ölülerin, et ve kemik yığımından ibaret olmadığı, aksine ruhsal bir âlem de yaşamlarını devam ettirdikleri düşüncesi ile mezarın öte dünyaya açılan bir kapı, ölünün diğer dünyadaki mekânı olduğu düşüncesi görülmektedir. Mezarlar, ölünün anısını yaşatmak amacıyla yapılabileceği gibi, ölünün gömüldüğü yerin belli olması amacıyla da yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Belirleyici bir işaret olarak da düşünülen mezar taşları ise yapıldıkları çevrenin, ait oldukları kültürün ve dönemin ortak ürünüdür. Mezar taşı ait olduğu kişi hakkında bilgi vermesinin yanında; yaşamında içinde olduğu sosyal çevre hakkında da bilgi verir. Aynı zamanda dönemin estetik anlayışı ve üslubu da mezar taşına yansıyabilmektedir.

Ayrıca bu bilgilerin dışında, ölümün algılanışı, dini normlar, ayrılık acıları gibi geniş bir inanç, düşünce ve duygu dünyasının yansımaları olarak da ortaya çıkmaktadır. Mezar taşları tarihi belge olmanın yanında eşsiz bir kültür ve sanat eserleri olarak değer kazanırlar. Eski Türklerde mezar, ölünün ebedi mekânı olarak, kutsal saydıkları yerlerin en önemlisidir.

Çeşitli dini inanış ve kültürler çerçevesinde gelişen ölüm anlayışı bir takım ritüellerle yaşatılmış, aynı anlayışa bağlı düşünce ve imgelerle sembolize edilmiştir. Bu ritüellerde ölüm sonrası işlemler de önemli bir yer tutmaktadır. Ölümden hemen sonra yapılan işlemler aynı zamanda bir son görev, ölüyü ise öte dünyaya göndermeye bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır. Ölümün duyurulması ile başlayan çeşitli ritüellerde ölüm haberi alındıktan sonra ölü çadırı etrafında yedi kez dönüldüğü, bu esnada yüzlerini keserek ağladıkları belirtilmiştir. Yüzün tırnaklarla çizilmesi ve aynı şekilde saçların yolunması geleneği günümüzde görülmektedir. Çadır ya da mezar etrafında yedi kez dönüşün, göğün yedi katını sembolize ettiği, bu nedenle ölü ruhunu göğün en üstü katına çıkarma inancı ile yapıldığı düşünülmektedir (Roux, 1994: 224 - 245). Yine ölüm olayının duyurulmasının ardından, ölüyü gömmeye hazırlama işlemleri gelmektedir. Bu hazırlık temizleme, kefenleme, tabuta koyma şeklinde gerçekleşir. Ölünün gömülmeye hazırlanışı temizleme yani yıkama işlemi ile başlarsa da eski Türklerde cesedi yıkama ile ilgili etraflıca bilgiye rastlanılmamaktadır. Eski Türk kültürlerinde mumyalama geleneğinin gömme uygulamalarında sıkça başvurulan bir yöntem olduğu gözlemlenmiştir. Eski Orta Asya halkları, kişinin ölümden sonra da hayatını sürdürebilmesi için, ruhunun bulunduğu kemiklerinin korunması gerektiği inancını taşımaktadırlar. Yine ölen kişinin hayatlarını sürdürebilmeleri için öte dünyada onlara yardım edecek ve hizmette bulunacak kişi yada canlılara ihtiyaç duyulmaktadır bu nedenle canlı varlıklarında mezara konulduğu görülmektedir.(Roux, 1999:219). At kurban etmek ve atın ölü ile defnedilmesi geleneği, ölüm ötesi hayatta tekrar canlanarak, adanmış oldukları kişiye yararlı olacakları inancıyla yapılmaktadır (Esin, 1997:6). Türk Mitolojilerine göre at, ölümün ve sezginin sembolü olarak görülmektedir. Gökyüzünde ve yeryüzünde ayrı yeri vardır ve tanrıların insanlara yardım etmesi için atın varlığı gerekmektedir. Öte dünyayı temsil eden bir hayvan olarak bilinmektedir (Akman, 2003:234).

Ölü gömme yanında, ölen kişinin bedeni çeşitli işlemlerle de kaldırılmaktadır. Kimi toplumların ölülerini köpeklere yedirdikleri, kimilerinin ise ağır ve iri taşlar altına koydukları ya da büyük ağaçların kovuklarına sakladıkları rivayet edilmiştir. Eski Türkler, nehir kıyılarını, yüksek tepe ve dağlar ile ormanları kutlu saymışlar, ayrıca bu yerleri gömüt yeri olarak kullanmışlardır (Uraz,1994:225). Ölünün kaldırılmasından sonra ölüm etrafındaki işlemler ölümden sonra gelenekselleşmiş önemli günlerde gerçekleştirilen ritüellerle devam etmektedir. Ölüm sonrası ritüellerin eski Türk dinlerinde ve İslâmiyet'tin kabulünden sonra ki dönemde birbirinden çok az

farkla devam ettiği görülmektedir. Geçmişten günümüze Türklerin ölüm olayının, üçüncü, yedinci ve kırkinci günleri ile senesinde aş verme, kurban kesme, yas tutma, ağıt yakma ve hayır yapma, adetleriyle bu geleneğe uyduğu bilinmektedir (Eröz, 1992:79). Eski Türklerde ölü ruhunun diğer dünyanın yollarını bilmediği, bu nedenle yurt içinde serserice dolaştığına inanılırdı. Bu durumu önlemek ve onu ruhlar âlemine göndermek için ölümün üçüncü, yedinci ya da kırkinci gününden sonra ruh gütme töreni yapılırdı. Ruh gütme töreninde Şaman ölü ruhu ile iletişime girer, onun öte dünyaya geçmesine ve diğer körmöslere katılmasına yardımcı olurdu. Yine bu törenlerde Şaman ölüler diyarında diğer ruhlarla iletişime geçer, yeni geleni kabul etmeleri için onları ikna ederek ölünün akrabalarını bulur, ölüyü akrabalarına teslim ederek geri döner, yaşayanlara, ölmüş yakınlarının selamını iletirdi (Eliade1999:241-242). Eski Türklerde çok değişik cenaze geleneklerine rastlanılmaktadır. Bu geleneklere ait değişik uygulamaların tümünün aynı amaca yönelik olduğu görülür. Cenaze törenlerine verilen önemle, ölünün öte dünyaya geçişini ve atalar kültürünün etkisi ile oradaki hayatını kolaylaştırmak amaçlanmaktadır. Bu nedenle ölen kişinin yakınları ellerinden geleni yapmışlardır (Roux, 1999: 217-219). Cenaze törenlerinin tamamı Türkçede "yuğ" olarak bilinmekte, cenaze törenini gerçekleştiren kişiye ise "yuğcu" denilmektedir. Yuğ kelimesine ilk olarak Orhun, Tonyukuk, İkhne ve Ongin Yazıtlarında rastlanılmaktadır (Roux, 1999:262).

Türkler tarih boyunca, konar-göçer yaşam tarzlarına bağlı olarak coğrafi hareketlilik gerçekleştirmişler, bu hareketlilik ile de yoğun bir biçimde kültürel etkileşime girmişlerdir. Karşılaştıkları yeni toplumlardan kültürel unsurlar edinmelerinin yanında, eski kültürel unsurlarını da korumuşlar ya da yenileriyle kaynaştırarak uygulamaya devam etmişlerdir. Bir takım inanmalara ait öğeler taşıyan bu kültürel unsurlar zamanla toplumsal ihtiyaç haline gelerek yaşamaya devam etmiştir. Öyle ki İslamiyet'i kabul eden Türklerde de bu eski inancın etki ve gereklerinin, İslamiyet ile uyumlulaştırılarak günümüzde halen yaşatılmaya devam edildiği görülmektedir.

Eski Türklerde görülen mezar üzerine çeşitli semboller işlenilmesi de İslamiyet sonrası Türklerde Anadolu mezar örneklerinde görülmektedir. İslamiyet etkisiyle gelen yeni motif ve sembollerin yanında, eski inançlarda kutsallık kabul edilen nesnelerin motiflerine de yer verilmiştir. Sembol aktarımının yanında gelişen bir takım davranışlar da da eski inanışların etkileri olduğu bilinmektedir. Bu etkiler kimi zaman hurafe ve batıl olarak nitelenmişse de, eski inanışların birer uzantıları ve kültürel değişime rağmen devam eden unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Günümüzde dahi sıklıkla görülebilen mezarlıklarda ya da türbelerde dilek dileme, renkli kumaş parçaları bağlama ve adak adama gelenekleri örnek olarak gösterilebilir.

II. Göstergebilim ve Sanat İlişkisi Bağlamında Çağdaş Türk Sanatında Ölüm Teması ve Göstergebilimsel Açıdan Bir İnceleme

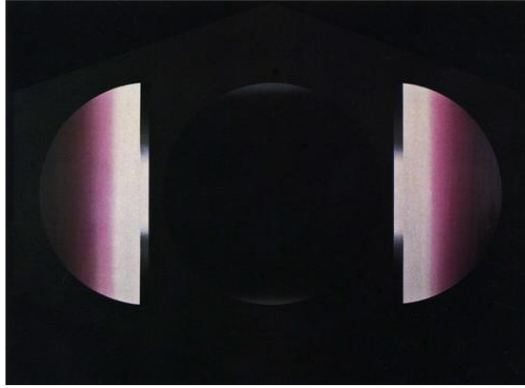
Göstergebilim doğada var olan her olayın belirti olarak ortaya koyduğu anlamları ve işaretleri çözümleyen bir bilim dalıdır. Ses, işaret ve davranış biçimlerinin bir dil olarak kabul edildiği, gösteren, gösterilen ve yorumlayan gibi elemanlardan oluşan göstergenin esas alındığı göstergebilim, dilbilim ve edebiyatın yanı sıra, plastik sanatlar veya iletişim gibi başka alanlarda da kullanılmaktadır.

İnsan zihninde ve kavramlar dünyasında yer alan her olgunun, ses veya biçim simgeleriyle ifade edilmesi ile ortaya çıkan işaretler bütününe gösterge denilmektedir. İlkel insandan günümüze kadar ses işaret ve davranış dilleriyle geliştirilen her türlü iletişimsel eylem biçimi birer gösterge kabul edilmektedir. Bu sözlü ve yazılı iletişim biçimi “dilbilim” ve “iletişim” bilimleri tarafından incelenirken, aynı zamanda göstergeleri incelemek üzere de “göstergebilim” geliştirilmiştir. Göstergebilim, diller, düzgüler, belirtgeller gibi birçok göstergeleri ve gösterge dizgelerini inceleyen bilim dalı olduğu gibi, ayrıca dilsel olmayan göstergeleri de incelemeye olanak veren bir inceleme alanı olarak kabul edilir (Guiard, 1994:18). Göstergebilim, göstergeleri inceleyen bilim dalıdır. Öyle ise, öncelikle göstergeyi anlamak gereklidir. “Kendisi o şey olmadığı halde, o şeyi çağrıştırarak iletişim olanağı sağlayan her aracı birer göstergedir.” (Erkman, 1987:10) İlk topluluklardan itibaren insanlar, birbirleriyle olan iletişimlerinde ve doğa ile mücadelelerinde pek çok yöntem geliştirmişlerdir. Bunun için söz, beden, biçim ve işaretler bir dil olarak kullanılmış, oluşan bu dil zamanla bir sistematığe dönüşerek kendi içinde belli kodlar almıştır. Tarih içerisinde ilk insanlardan itibaren imge, sembol ve kavram dillerine ait kodlar, kutsal metinler ve ritüeller ile sanat eserlerinde İlk çağlardan itibaren görülmeye başlanmıştır.

Ölüm anlayışına bağlı imge ve sembol kullanımı da bu bağlamda değerlendirildiğinde, günümüz Türk resminde çoğu ressamın eserinde ölüm anlayışına ait birçok unsuru görmek mümkündür. Ancak bu imge ve sembollerin, kimi ressamalarda plastik bir ifade aracı olarak ön plana çıktığı görülürken, kimilerinde ise inançsal anlamlarının ön plana çıktığı görülmüştür.

Yine ölüm anlayışına bağlı bu eserler göstergebilimsel açıdan incelendiğinde düz anlamlarının yanın değişik yan anlamlarda içerdiği ve bu yan anlamların geçmişten gelen belli kültür unsurları ile inançlarına temellendirildiği görülmektedir. Ölüm anlayışına bağlı gelişen öte dünya imgelerinde mekan önemli yer tutmaktadır. Ölüm olayından sonra ruhun gideceği düşünülen bu mekanlardan birisi de değişik katmanlardan oluşan gök’tür. Eski Türklerin inanç sisteminde gök, tanrının mekanı olarak iyi ruhları temsil etmektedir. Tanrı kelimesinin de Gök ve İlah anlamlarında kullanıldığı, Gök Tanrı’nın bu mekanı sonsuz ve mavi renkte imgelenecek, mavi gök,

gök kubbe isimleri verilmiştir. Nitekim günümüzde yaygın olarak mavi yerine gök adlandırmaları kullanılmaktadır. Bu nedenle, Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı mimarlığında sıkça gördüğümüz kubbelerin bu inancın etkisi altında geliştiği, Gök Tanrı inancına dayandığı düşünülen gök kubbelerin, göğün mimariye "gök kubbe" olarak taşındığı görülmektedir (Şener, 2003: 49-107). Göğün mimari yapılarının üzerine yerleştirdikleri kubbelerle sembolize edilmesi de bu anlayışın yansımaları olarak düşünülebilir. Aynı anlayış Çağdaş Türk resminde de değişik örnekler vermiştir. Sanatçı Adnan Çoker'ın Gök planı (Resim:1) adlı eseri bu kapsamda değerlendirildiğinde; eserin kompozisyon kurgusunun Eski Türk inanmalarındaki mekan tasavvuru ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Resim-1: Adnan Çoker, Gök Planı

Adnan Çoker eserde kullandığı gök imlerinin doğaya ait olduğunu aynı zamanda, bu imleri kullanmasının eski inanmalara dayandığını, gökkubbenin hem bu dünyaya hem de öte dünya ya ait bir im olduğunu söylerken, “- ilk olarak Konya Karatay Medresesini gördüğümde, kendi kendime, ‘bu kadar emsalsiz bir gök görmedim dedim’” (Dalkıran, 2010:69) diyerek konu hakkındaki yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu bakımdan denilebilir ki, sanatçının eserinde vurgulamak istediği gökkubbe, dolayısı ile bu eski inanış ve benzer eserlerdeki anlatım etkilerine duyduğu hayranlıktır. Nitekim aynı söyleşisinde “Mavi, dekoratif, müthiş bir şeydi. Ama bir yandan da o kubbenin, gökyüzünün yalın bir temsili olmadığını da biliyordum.” demektedir.

Göge ulaşmada değişik araçlara ihtiyaç duyulduğu, at, koç, kartal ve benzeri hayvanların bu düşüncede imgelenerek sembole dönüştüğünü anlatan eserlere günümüz çağdaş sanatında da rastlanılmaktadır. Öte dünyaya bir geçiş kapısı olarak düşünülen mezar geleneğinin anlatıldığı kimi eserlerde mezar kendi başına bir yapı

olarak ele alınırken, kimi zamanda değişik sembol ve süslemelerle eski Türk inanışlarına göndermelerde bulunulmuştur. Ressam Süleyman Saim Tekcan'ın eserleri bu kapsamda incelendiğinde benzer yaklaşımların olduğu görülür.

Sanatçının çalışmalarında görülen “At” imgesinin eski inanmalarda ve ritüellerdeki ifadesi, atın öleni diğer dünyaya taşıması, düzey atlatması, yani bu dünyadan başka dünyalara geçişi gerçekleştirmesidir (Eliade, 2006:508). Ayrıca atın kurban edilmesi, mezar üzerine at ya da at yelesi asılması ritüelide bu kapsamda değerlendirilmektedir. Sanatçının “Atlar ve Hatlar” (Resim: 2) adlı eserinde görülen at figürünün mezar yapı ile birlikte ele alınması bu anlayışın bir yansıması olarak görülebilir. Nitekim ana yapıyı oluşturan mezar formu, yine İslam sonrası gelişen bir gelenek olan hatlarla süslenerek plastik bir zenginlik kazandırılmıştır. Bilindiği gibi mezar taşı geleneğinde kullanılan semboller dinsel içeriklerinin yanı sıra süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle ölüme ait sembollerin yer aldığı süslemelerin yanında ölen kişiye ait bilgi ve tasvirler yer verilmesi Eski Türklerden günümüze kadar sürdürülmüş bir gelenektir. Sanatçının tüm bu gelenekleri içine alan çalışması Türklerde ölüm anlayışının çağlar içindeki inanmalarını yaşatması ve yeni inanışlarla harmanlayarak dönüşümünü de göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca eserde ölüm anlayışının ele alınış biçimi ve sembol kullanımı sanatçının konu hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Resim 2: Süleyman Saim Tekcan, Atlar ve Hatlar

Göğe ulaşmada bir başka araçta evrenin direği olarak kabul edilen "Hayat Ağacı" dır. Hayat ağacı, "Eski Türk geleneğine göre, bu dünyanın ortasından geçtiği düşünülen, dünyayı öte âleme ve Demirkazık'a bağlayan ağaç olarak kabul edilmektedir. Gök katlarının ve göğün temsilinde sıkça görülen hayat ağacı eski Türklerin şaman ritüellerinde, şamanın ölen kişiye eşlik etmesi, ölümler diyarına geçişi ve haberler getirmesi imgeleminde sembol olmuştur. Halen Anadolu'da yaşayan gelenekler arasında ağaca verilen bu kutsiyet servi ağaçlarında ulu çınarlarda ve ağaca çaput bağlama ritüellerinde kendini göstermektedir. Hayat ağacının bu sembolleri bazen direkt biçimsel özellikleri bazen de imge ile çağdaş Türk sanatı eserlerinde belirir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "Hayat Ağacı" eseri bu bağlamda biçimsel özellikleri ile kendini belli eder. (Resim: 3) Resimde semboller doğrudan yan anlamlara gönderme yapar.

Resim 3: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Hayat Ağacı

Türk kültüründen aldığı geleneksel alana ait motifleri çalışmalarında kullanarak Türk resminin kimlik bunalımına bir kapı araladığı, düşünceleri ile Çağdaş Türk resminin evrensel boyutlarda temsiline imkan veren ilk çalışmaları ortaya koyduğu, kendinden sonra gelen kuşağı bu yönde etkilediği bilinmektedir. (Elmas, 2000:80).

Aynı geçiş ritüellerinde ana sembollerden biri de şamandır. Şamanist inancın Türk inançlarındaki yansımalarının ana karakterlerinden birisi olarak karşımıza çıkan şaman ve bağlı ritüellerinde izler yine Çağdaş Türk Resminde görülen semboller arasındadır. Şamanist inancın bu izlerini resimlerinde en etkin bir şekilde kullanan sanatçılardan birisi de Hasan Kıran'dır. (Resim: 4) Şamanın resmin ana karakterlerinden birisi olarak ön plana çıkardığı çalışmasında, sanatçı Şamanizm'e ait birçok imgeyi plastik bir ifade aracı olarak kullanmasının yanında binlerce yıllık Türk kültürünü içinde taşıyan Şamanist inanca ait söylenceleri, çalışmanın ana teması yapmıştır. Çalışmada sanatçı her ne kadar biçimsel anlatımla direk sembolü ön plana çıkarmışsa da, sembol diline yapılan göndermelerde geçmişin tüm birikimlerinin eser üzerindeki etkileri gerçeğe dönüşmektedir. Esasen sanatçının deyimi ile önemli olan,

gerçeği ortaya çıkarmak değil, o gerçeğin kılık değiştirilerek, farklı şekilde imgeler aracılığıyla ortaya konulmasıdır (Kıran, 2010).

Resim 4: Hasan Kıran, Gösteri

Eski Türk inanış ve geleneklerini resimlerde yansıtan sanatçıların belli ritüelleri dikkate aldıkları gözlemlenirken, Aynı inanışın İslam sonrası sanatlarla sentezlenerek kendine özgü yorumlamalarla dikkati çeken sanatçılara da rastlanılmaktadır. Çağdaş Türk resminde bu doğrultuda eserler veren sanatçılardan birisi de Rauf Tuncer'dir. Tuncer, İslam öncesi dini ve kültürel motifleri, İslam sonrası imge ve sembollerle birleştirerek oluşturduğu kültür katmanlarını tuvaline taşıyarak gelecek nesillere adeta geçmişten bir gönderme yapar (Taş, 2010:50) Semboller ve imlerle dolu biçimlerin belli düzenlerde geniş kompozisyonlarda (Resim: 5) geçmiş kültürlerin kaligrafik motiflerinin yanında İslami yazı ve istiflerin mistik tasuvvufi anlatımları da dikkat çekmektedir. Ölüm anlayışını geçmişin ve günümüz imge ve sembollerinde birleştirerek yüklediği anlam arayışını, anıtsal mezar taşları, Osmanlı mezar taşları, türk santının damga ve motifleri ile kalgrafik öğeleri, istiflenmiş örnekleriyle adeta izleyiciye bırakmaktadır. Eserde yan anlama yapılan bu göndermelerde eski kültüre ait birikimleri ile konuya hakimiyeti ön plana çıkmaktadır.

Resim 5: Rauf Tuncer, İsimsiz

Türkler de ölüm anlayışının geçmişten süzülerek günümüze kadar gelen en yalın anlatımları Ahmet Atan'ın eserlerinde görülmektedir.(Resim: 6) Eserde ele alınan konu bu dünyada sonlanan ölümden çok diğer dünya hakkında ip uçları vermektedir. Nitekim Atan'ın, resimlerinde zaman zaman kullandığı mezarlıklar peyzajı ya da sembol olarak alınmış mezar taşlarının üzerinde "hüve-l baki" sözü yazar. Anlam olarak "Allah'tan başka her şey ölümlüdür." demektir (Ayvazoğlu, 1989:70). Ancak, sanatçıya göre bu görünen bir semboldür. "Hayy" sıfatının varlığına işaret etmektedir ve sonsuza kadar Allah'la beraber olma durumuna yani sonsuzluk kavramına gönderme yapmaktadır.

Resim 6: Ahmet Atan, Mezarlık

Aynı şekilde sembol anlatımlarında mezar taşını ölümün en bariz şekilde kullanan sanatçılardan biriside Aydın Ayan'dır. Bir memleketin simgesel potresi adlı eserinde (Resim: 7) mezar taşları sembol olarak ön plana çıkmaktadır. Ayan'ın resimlerinde mezartaşlarının ısrarla öne çıkması görünen anlamının yanında başka anlamlarına gönderme yapabileceği düşünülmektedir (Giray,1999: 19). Nitekim resimde kompozisyon olarak merkeze alınmış bebeğin ölümle olan ilgisi ölümün belirsizliğine olan bir gönderme, hemen yanında taşlar içerisinde yeşeren bitkinin de hemen arkasında ki mezartaşındaki hayat ağacına ve yeniden doğuşa yapılan bir atıf olduğu düşünülmektedir. Ayrıca mezartaşlarının eski kültüre ait olması da kadim ölümün çözümleme gerektiren estetik bir halidir.

Resim 7 : Aydın Ayan, Bir Memleketin Simgesel Portresi

Türklerin inanç sisteminde ağaca bir kutsallık atfedildiği bilinmektedir. Bu kutsal ağacın, hayat ağacı örneklerinde olduğu gibi doğrudan göndermelerde bulunulmasa bile dolaylı olarak Çağdaş sanat eserleri arasında yer aldığı görülmektedir. Devrim Erbil resimlerinde, de bu ağaç kutsal semboller olarak yorumlanabilir. Sanatçının Kalkan ağacı resminde (Resim:8) çizgisel betimlerde kaosu yapı içerisinde ilahi bir yapı ile birbirine bağlanan dallar, ağaca yapılan göndermelerin yanında aslında onun atfedildiği sonsuzluğa da yan anlam bakımından bir kapı açmaktadır. Bunun yanında resimde plastik bir unsur olarak göze çapan

renklerde sanatçıya özgü imgelerede soğuk, cansız renklerle gökyüzünün derinliği ve sonsuzluğuna gönderme yapar.

Resim8: Devrim Erbil, Kalkan Ağacı

SONUÇ

Sanat eserlerinde semboller yüzyıllardan beri kullanılagelen, günümüzde farklı anlatım imkanları ile ele alınan ifade biçimleridir. Bu sembollerden biri olan Ölüm olgusunun ve sanata yansımalarının ele alındığı bu çalışmada, ölüm temalı resimlerin nerdeyse tarihin her döneminde üretildiği görülmektedir.

Tarih boyunca, birçok kültürel olgu gibi ölümün de toplumdaki yeri ve algılanışı dönüşüm göstermiştir. Ölüm, eski inançlara göre toplumsal hayatta merkezi bir yer işgal etmiştir. Toplumların bağlı bulundukları inanç sistemlerinde kimi zaman zaman bir kaçış, kimi zaman çare arama olarak görülmüştür. Dinsel ve düşünsel inançları bu ana ekseninde gelişen ölüm inanışlarında insanlığının varoluşundan günümüze değin ölüm insan hayatının içerisinde olmaya devam eden bir olgu olarak karşımıza çıkar.

İnsan ve doğası, bir bilinmezlik olarak ölümün kısı kacından kurtulmayı becerememiş, ölümden her defasında korkmuş ve bu korku nedeniyle girdiği çare aramalarında ölümü anlamlı yapılarla kutsamak istemiştir. Yaşamın somutluğuna ve mutlak ölüme karşı anlatmayı tercih etmiş, dile getirebileceği, söyleyebileceği ne varsa söylemek istemiştir. Tarihi seyri içinde ilkel insandan, ilkel topluluklara

varıncaya kadar geçirdiği değişiklikler, dinlerin ortaya çıkışı ile başkaca bir anlama bürünerek, çare aramalarında kendisine adeta bir teselli üretmiştir. Batını ve ilahi dinlerde inancını sabitleyen ölümsüzlük, belki bedeni değil fakat ruhani boyutta öte dünya inancı ile varlık bulmuştur. Çeşitli dinlerin ve inanmaların yanında, düşünsel olarak insanı meşgul eden ölüm, felsefe tartışmaların ana konularından birisi olmuş, varlık, varoluşculuk, ölüm korkusu ve ölüme çare aramaları çerçevesinde birçok görüş ve akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türklerde ise bu anlayışa tesir edebilecek eski inanışlar, dinler ve gelenekler kapsamlı bir biçimde ele alınmış, özellikle kabul ettiklerin dinlerin bu kadim inanışlarla kaynaşarak dönüştüğü ritüeller incelenmiştir. Nitekim uzun süre etkisi altında kaldıkları Şamanizm ve Gök Tanrı dinleri ile hala kabülünden beri eski inanışlarıyla yeniden şekillendirdikleri İslam dini bu gelenek ve ritüellerde önemli yer tutmaktadır.

Türklerin tarihsel süreç içerisindeki gelişmeleri izlendiğinde sanat ve inanışlarının birbirleriyle yakın ilişki içinde olan kültür alanları oldukları; aynı kültür ortamı içerisinde ikisi arasında öze ilişkin benzerlikler bulunduğu; bu iki alanın paralel bir gelişim izleyerek, kültür dünyasındaki genel değişim doğrultusunda birlikte ve benzer bir biçimde değiştikleri gözlemlenmiştir. Bu değişim, sembol bir anlatımla görsel bir imgeye dönüşerek, Türk sanatlarında önemli bir yer işgal etmesini sağlamıştır.

Çağdaş Türk Resmine kadar olan bölümde eski Türk inanışlarının sembol dili olarak görsel anlatıma yansydıkları tespit edilmiştir. Türklerde Ölüm anlayışını şekillendirdiği düşünüldüğünde, bu inanışa ait izlerin aranması ve sonuç olarak Hunlardan, Uygurlardan, Göktürklerden kalan çok sayıda bulgularla Türk sanatlarında eşsiz örnekler verdiği saptanmıştır. İslamiyet etkisinde gelişen kadim inanış geleneklerle bezenmiş Türk sanatlarında da bu derin etkileri görebilmekteyiz. Bu etkiler özellikle mimaride, anıt mezar yapılarında, kitap süsleme ve minyatür sanatları ile folklorik sanatlarda karşımıza çıkmaktadır. Örneklerine sıkça rastlanan hayat ağacı motifi, kozmolojik motifler ve kutsallık atfedilmiş bazı hayvan sembollerini tespit ettiğimiz çalışmada, tüm bu birikimlerin Türk Resim Sanatında yansydığı görülmektedir. Türk resim sanatına ait örnekler incelendiğinde, Türklerdeki ölüm anlayışının yansımalarının kaçınılmaz bir biçimde bu sanatta da ortaya çıktığını görmekteyiz. Denilebilir ki ölümün resim sanatıyla olan bağı hiçbir zaman kopmamıştır ve bu ilişki insanoğlu var olduğu sürece devam edecektir.

Çağdaş Türk Sanatına gelinceye kadar ölüm anlayışının Eski Türk Sanatlarında görülen sembol ve imgelerle desteklendiği, bazı eserlerde ise yaygın İslam inancına ait imgelerin sembollerin yerleştirildiği gözlenmektedir. Bu inanışların yoğunluğu

anlayışla çağın yeni yaklaşımı da etki alanını genişletmiş, çağdaş bir takım felsefi düşünceler, gelişen teknolojik hareketlilik, sosyolojik oluşumlarla pekişmiş, yeni kavramların ortaya çıkmasıyla ölüme ait düşünceler ve ölüm kavramının da içeriği değişmiştir. Çağdaş Türk Sanatçıları, her dönem sanatçıları gibi, ölüm temasını kendi yaratım süreçlerine katmışlar; var olan tanımlarla yetinmemişler; ölümü tanımak, ölüme bir kimlik vermek, yaşamla arasındaki bağı ve iletişimi yakalamak amacıyla olmuşlardır.

Türk sanatçısının da dünyasında ölüm olgusu farklı biçimlerde ve konularda işlenmiştir; dinsel konularda, bazı peyzajlarda, şiddet, dehşet ve hastalık gibi, intihardan düş ile yükselişe kadar birçok anlatımda ele alınmıştır. Bu çalışmada esas alınan Türklerdeki ölüm anlayışının hangi konularda değil daha çok hangi sembollerle ifade edildiği konusudur. Bu anlamda sembol dilinin çözülmesi ayrıca bir önem kazanmış, göstergelere ulaşma, onları anlamlandırma çabası ya da göstergenin izleyicide bıraktığı etki, ressamın asıl gösterileni arasındaki ilişkiler sonucunda eser incelemesi üzerine temellenen araştırma için göstergebilimsel inceleme yöntemi belirlenmiş ve araştırma bir bakıma göstergebilimini de konu almıştır. Yöntem olarak göstergebilim belirlenmiştir, çünkü bu inceleme yöntemi çok eklemli karmaşık bir yapının, bir sanat eserinin sahip olduğu anlamlara ulaşmak için güvenilir yollar sağlamaktadır.

Ölüm kavramının görsel imgeye dönüştürülmesi sırasında bize kaynaklık eden ölüm anlayışı, sosyal kültürel doku ve genel olarak sanat, biçimlerin bulunmasında bize aracı olmuştur. Şüphesiz, böylesi bir anlatım uygulamalar dikkate alındığında, görünenden görünmeyene gidişin basamaklarını oluşturacaklardır.

Çağdaş Türk Sanatlarında ölüm anlayışının sembol ve imge olarak kullanımı ve bu ifadelerin göstergebilimsel çözümlemeleri göstermiştir ki, kullanılan imlerin görünen anlamlarının yanında birde görünmeyen anlamları vardır. Bu anlamları yüklemeye eski inanış ve inanmaları bilmek, onların gelenek ve ritüellerin şekillendirdiği sembol diline hakim olmak, çağdaş sanatımızın yeni kuşaklara aktarımını anlaşılır kılacaktır.

KAYNAKLAR

Akman, Eyüp., (2003), “*Türk Kültüründe ve Azerbaycan Destanlarında At*”, Kastamonu Eğitim Dergisi, 11, 1, ss. 233 - 248.

Alakuş, Ali Osman., (1997), *Kaligrafinin Modern Türk Resmine Etkisi Sürecinde Erol Akyavaş*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayvazoglu, Beşir., (1989), *İslam Estetiği Ve İnsan*, Çağ Yayınları, İstanbul, Çağ Yayınları.

Candan, Ergun., (2006), *Türklerin Kültür Kökenleri*, 6. Baskı, İstanbul, Sınır Ötesi Yayınları.

Cevizci, Ahmet., (1989) *Platon, Phaidon*, Ankara, Gündoğan Yayınları.

Champdor, Albert., (2006), *Mısır'ın Ölüler Kitabı*, Çev. Suat Tansuğ, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları.

Dalkıran, Ahmet., (2010) “*Çağdaş Türk resminde Şamanist Etkiler*”, Doktora Tezi, Selçuk Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eliade, Mircea., (2000), *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İstanbul, İmge Kitabevi.

Eliade, Mircea., (2003a), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I -Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Çev. Ali Berktaş, 1. Basım, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Eliade, Mircea., (2003b), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi III- Muhammed'den Reform Çağına*, Çev. Ali Berktaş, 1. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Elmas, Hüseyin., (2000), *Çağdaş Türk Resminde Minyatür Etkileri* 1. Baskı. Konya, İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Erkman, Fatma., (1987), *Göstergebilime Giriş*, 1. Baskı, Ankara, Alan Yayıncılık.

Eröz, Mehmet., (1992), *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Esin, Emel., (1997), *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Freud, S., (1999), *Sanat ve Edebiyat*, Çev. E. Kapkın-A.T. Kapkın. İstanbul, Payel Yayınevi.

Giray, Kıymet., (1999), Aydın Ayan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Güçlü A - Uzun E., (2003), *Felsefe Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

Guiraud, Pierre., (1994), *Göstergebilim*, Çev. Mehmet Yalçın, 2. Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi.

Günay, Enver., (1998), *Din Sosyolojisi*, İstanbul, İnsan Yayınları.

Hasan, Kıran., (2010) <http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=65&l=1>, Erişim Tarihi: 24.06.2010.

İnan, Abdülkadir., (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kafesoğlu, İbrahim., (2002), *Türk Milli Kültürü*, 22. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Karaca, Faruk., (2000), *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul, Beyan Yayınları.

Kaşgarlı, Mahmut., (2012), *Divan-ü Lügat-it Türk*, Çev. Fuat Bozkurt, 1.Baskı, Konya, Eğitim Kitabevi.

Katar, Mehmet., (2009), *Dinler Tarihi İlahiyat Ön lisans Programı Kitabı*, Eskişehir.

Küçük, Abdurrahman - Tümer, Günay., (1997), *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, Ocak Yayınları.

Lepp, Ignace., (1968), *Death and Üs Mysteries*, Tran. Bernard Murcland, New York, McMilan Publishing.

Magill, N. Frank., (1971), *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasiği*, İstanbul, Dergah Yayınları.

Malpas, Jeff, Solomon, R., (2006), *Ölüm ve Felsefe*, Çev. Nur Küçük, İstanbul, İthaki Yayınları.

Morgenthau, Hans. J., (1980), *“Death in The Nuclear Age”*, in *Death and Dying*, Ed: David L. Bender- Richard Hagen, Minnesota, Greenhaven Press.

Onbulak, Sinan., (1975), *Ruhi Olayları ve Ölümünden Sonrası*, İstanbul, Dilek Yayınevi.

Roux, Jean-Paul., (1999), *Altay Türklerinde Ölüm*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Roux, Jean-Poul., (1994), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, İşaret Yayınları.

Sarıkcıoğlu, Ekrem., (1999), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 3.Baskı, Isparta, Kardelen Kitabevi.

Schaerez, R., (1953) *Çağdaş Filozoflarda Ölümün anlamı*, Çev. Faik Dranaz, İstanbul.

Şener, Cemal., (2003), *Şamanizm,Türklerin İslamiyet"Ten Önceki Dini* 13. Baskı, İstanbul, Etik Yayınları.

Solomon, Robert C., (2006), "*Ölüm Fetişizmi, Marazi Tekbencilik*", J. Malpas, R. Solomon, *Ölüm ve Felsefe* , Çev. Nur Küçük, İstanbul, İthaki Yayınları.

Taş, Mutluhan., (2010) "*XIII. Yüzyılda Anadolu'da Hâkim Olan Tasavvuf Düşüncelerinin 1980 Sonrası Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları*", Doktora Tezi, Selçuk Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü

Topaloğlu, Aydın., (2002), *Ateizm ve Eleştirisi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Uraz, Murat., (1994), *Türk Mitolojisi* , 2. Baskı, İstanbul, Düşünen Adam Yayınları.

Yücel, Erdem., (2000), *İslam Öncesi Türk Sanatı*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yudahin, K.K., (1998), *Kırgız Sözlüğü II*, Çev. Abdullah Battal Taymaz, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.